

УДК 159.9:316.6:316.4

DOI <https://doi.org/10.30970/PS.2025.26.24>

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ЦІННІСНО-ОРІЄНТАЦІЙНОГО ВИМІРУ ЗГУРТОВАНOSTІ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ ВІЙНИ

Ольга Цукур

*Інститут соціальної та політичної психології НАПН України,
вул. Андріївська, 15, м. Київ, Україна, 04070,
<https://orcid.org/0000-0003-0886-0091>
olga.tsukur@gmail.com*

У статті розкрито методологічні засади дослідження ціннісно-орієнтаційного виміру соціальної згуртованості українського суспільства в умовах війни. Війна визначається як граничний стан соціального буття, у якому проявляються глибинні механізми інтеграції та дезінтеграції суспільства. Наголошується, що саме ціннісна площина набуває ключового значення, забезпечуючи смислову та моральну опору колективної свідомості, підтримку солідарності й духовної стійкості. Показано, що ціннісна згуртованість виступає психологічним механізмом подолання хаосу, формуючи готовність до взаємодії, допомоги та самопожертви. Узагальнено сучасні теоретичні підходи до осмислення феномену соціальної згуртованості. Виокремлено два основні напрями її розуміння – ціннісну гомогенність і ціннісну гетерогенність, які відображають різні способи забезпечення суспільної єдності. Акцентовано увагу на відсутності методологічної визначеності статусу ціннісного компонента у структурі соціальної згуртованості, а також на необхідності поєднання аксіологічного, соціокультурного та поведінкового вимірів у єдиній інтегративній моделі. У межах емпіричного дослідження запропоновано змішану методологію аналізу, що поєднує кількісні та якісні підходи. На основі експертних оцінок і анкетування виокремлено п'ять ключових ціннісно-орієнтаційних площин соціальної згуртованості: політико-громадянську, сімейно-родинну, етико-релігійну, культурно-ціннісну та соціально-гуманістичну. Визначено їх функції у воєнних умовах: політико-громадянська забезпечує мобілізацію та легітимізацію спільного спротиву; сімейно-родинна – емоційну підтримку та збереження життя; етико-релігійна – духовну опору; культурно-ціннісна – символічну єдність і самоідентифікацію; соціально-гуманістична – взаємодопомогу й моральну стійкість. Підкреслено, що взаємовплив зазначених площин створює багатовимірний простір ціннісної інтеграції, який визначає стійкість і здатність суспільства до консолідації в екстремальних умовах. Збалансованість ціннісно-орієнтаційних складників розглядається як показник зрілості соціальної спільноти, тоді як їх розрізненість свідчить про зростання соціальної напруги та загрозу дезінтеграції. Перспективи подальших досліджень убачаються у поглибленні емпіричного аналізу динаміки ціннісних орієнтацій українського суспільства, вивченні зв'язку між рівнем ціннісної узгодженості та готовністю до соціальної взаємодії.

Ключові слова: цінності, єдність, солідарність, ціннісно-орієнтаційні площини, суспільство.

Постановка проблеми. Війна є граничним станом існування суспільства, який оголює глибинні механізми його інтеграції та дезінтеграції. У таких умовах саме ціннісно-орієнтаційний вимір набуває визначального значення, оскільки забезпечує смислову й моральну опору колективної свідомості, підтримує почуття єдності, гідності та допомагає окреслити цілі. Психологічно ціннісна згуртованість в умовах війни постає як механізм подолання хаосу, коли спільні ідеали, моральні принципи та символи перетворюються на ресурс виживання, взаємопідтримки і солідарності. Вона проявляється не лише в єдності

переконань, а й у поведінковій однастайності – готовності діяти спільно, допомагати, жертвувати, захищати.

Соціальна згуртованість у воєнний період виступає (крім політичної чи соціальної категорії) ціннісно-психологічним феноменом, у якому відображається глибинна система моральних орієнтирів суспільства. В кризових умовах ця система зазнає суттєвих трансформацій, проте не руйнується, а навпаки – вона консолідується навколо екзистенційних і гуманістичних цінностей, які забезпечують єдність, моральну стійкість і життєздатність нації.

Українське суспільство перебуває в процесі глибокої переорієнтації ціннісних орієнтацій. Війна, кризи й соціальні потрясіння актуалізували гуманістичні цінності – гідність, свободу, відповідальність, взаємодопомогу, патріотизм. Ці цінності стають моральною опорою національної консолідації. Вони об'єднують громадян незалежно від етнічних, регіональних чи соціальних відмінностей, сприяючи формуванню спільного духовного поля.

Водночас залишається актуальною проблема співвідношення декларованих і реально діючих цінностей. Соціальна згуртованість може існувати на рівні офіційних гасел, але не проявлятися в практиках щоденної взаємодії. Тому психологічне дослідження має виявляти не лише цінності, які люди проголошують, а й ті, що визначають їхню поведінку, моральні вибори й ставлення до інших.

Аналіз останніх досліджень і публікацій та виокремлення невирішених частин загальної проблеми. У сучасному науковому дискурсі ціннісний вимір розглядається як один із ключових компонентів соціальної згуртованості, що визначає її глибинну сутність та механізми формування. У більшості дефініцій поняття «соціальна згуртованість» дослідники апелюють до категорії «спільних цінностей» (shared values), які формують основу суспільної інтеграції, довіри та взаємодопомоги [1]. Зокрема, у моделі п'яти дихотомій соціальної згуртованості, розробленій Дж. Дженсон, ціннісний компонент проявляється через осі «приналежність – ізоляція» та «прийняття – неприйняття», що акцентують увагу на ролі спільних цінностей і колективних ідентичностей як підґрунтя соціальної єдності [2]. У своїй концепції авторка підкреслює, що соціальна згуртованість характеризується наявністю спільних цінностей і громадянської культури, заснованої на взаємоповазі та соціальному контролі. Подібну думку розвивають Е. Кернс та Р. Форрест, які визначають згуртоване суспільство як таке, у якому його члени поділяють спільні цінності, що дозволяє окреслити спільні цілі, моральні принципи та норми поведінки [3]. Таке розуміння надає соціальній згуртованості гуманістичного змісту, розглядаючи її не лише як атрибут соціальної структури, а як результат соціальних практик.

Серед сучасних теоретичних підходів до проблеми ціннісного підґрунтя згуртованості виділяються два концептуальні напрями: ціннісна гомогенність та ціннісна гетерогенність. Прихильники першого (Д. Шифер та Дж. Нолл) виходять із того, що ціннісний консенсус і єдність моральних норм сприяють суспільній стабільності та узгодженості соціальних дій [4]. Другий підхід (К. Фонсека) наголошує на значущості прийняття різноманіття, толерантності, поваги та взаємності як засад конструктивного співіснування у демократичних суспільствах [5].

У дослідженнях Е. Гріна та Дж. Джанмаата здійснено спробу типологізувати вияви соціальної згуртованості, що демонструє варіативність її ціннісного наповнення залежно від соціокультурного контексту [1]. Такий підхід підкреслює різноплановість феномену соціальної згуртованості та неможливість універсалізації її ціннісної структури. Водночас методологічна лінія, започаткована Дж. Чаном [6] і продовжена Дж. Боттоні [1], пропонує виключити ціннісний компонент із визначення поняття соціальної згуртованості, аналізуючи його опосередкований вплив через соціокультурні та економічні чинники. Проте навіть такі підходи, попри декларовану нейтральність, фактично мають аксіологічне під-

грунта, адже довіра, готовність до співпраці та взаємодопомога є безпосередніми проявами цінностей колективізму та гуманізму.

Попри значну кількість досліджень, у науковому полі зберігається низка невирішених питань. По-перше, відсутня методологічна визначеність щодо статусу ціннісного компонента у структурі соціальної згуртованості: чи виступають цінності її чинником, складником чи результатом. По-друге, недостатньо дослідженим залишається співвідношення декларованих і реалізованих цінностей, що визначає різницю між потенційним і реальним станом згуртованості. По-третє, невирішеним залишається питання універсальності набору цінностей згуртованого суспільства, який змінюється залежно від культурних і політичних контекстів. І, нарешті, актуальною є потреба у створенні інтегративної методологічної моделі вивчення соціальної згуртованості, яка б поєднувала ціннісний, соціокультурний і поведінковий виміри у межах різних ціннісно-орієнтаційних площин.

Метою статті є розкриття методологічних засад вивчення ціннісно-орієнтаційного виміру згуртованості українського суспільства в умовах війни.

Результати дослідження. У сучасних соціально-психологічних дослідженнях соціальна згуртованість розглядається як багаторівневе явище, що охоплює когнітивні, емоційні та ціннісно-нормативні компоненти. Ціннісно-орієнтаційний вимір у цьому контексті є стрижневим, оскільки саме він визначає спільні смисли, ідеали та орієнтири, навколо яких консолідується суспільство. Цінності виконують функцію інтегратора соціальної системи: вони координують поведінку, регулюють міжособистісні взаємини, задають межі прийнятного та бажаного. У межах соціальної згуртованості вони виступають «м'якими» механізмами соціального впорядкування, що діють через внутрішнє прийняття, а не зовнішній примус.

Критерії емпіричного дослідження ціннісних орієнтацій українського суспільства як основи соціальної згуртованості сформовані на засадах низки наукових положень. Передусім вони спираються на уявлення про особистість як суб'єкта власної життєтворчості та духовного розвитку (І. Бех, О. Киричук, В. Роменець, В. Татенко, Т. Титаренко та ін.), а також на моделі емпіричного вимірювання соціальної згуртованості (Дж. Чан). Методологічною основою виступають і: етогенічний підхід Р. Харре; положення про взаємозв'язок мотивів, намірів і цілей у життєдіяльності особистості (Х. Хекгаузен); ідеї про цінності як маркер національної та етнічної ідентичності (В. Левицький); а також концепції формування етнічної ідентичності українського студентства (О. Дейнеко). У цьому контексті важливими є також культурно-ціннісний підхід (Т. Стефаненко), який трактує цінності як похідні культурного простору, локалізовані в духовних традиціях етносу. Доповнюють аксіологічну базу дослідження класичні положення про зв'язок ціннісних орієнтацій із мотивацією, самоактуалізацією та активністю особистості (А. Маслоу), а також уявлення Г. Балла про цінності як чинник спрямованості та сенсу діяльності.

Аналіз наукових джерел, щодо дослідження ціннісних орієнтацій українського суспільства як основи соціальної згуртованості, дав змогу ознайомитися з можливостями кількісної та якісної методології вивчення обраної наукової теми. З огляду на поставлені завдання було обрано процедуру проведення дослідження змішаного типу. Надійність та вірогідність результатів забезпечувалася методологічним обґрунтуванням його вихідних позицій; використанням взаємодоповнюючих методів, адекватних об'єкту, предмету, меті та завданням дослідження. Поєднання кількісних і якісних методів (вимірювання, обробці, інтерпретації результатів) дало можливість всебічно *вивчити* ціннісний вимір згуртованості («згуртованість через спільність уявлень, переконань, поглядів») та *описати* ціннісно-орієнтаційні площини соціальної згуртованості в межах яких відбувається єднання/поляризація українського суспільства.

З метою забезпечення репрезентативності вибірки змісту було застосовано таку неформалізовану процедуру отримання емпіричних даних, як бесіда. Метою бесіди було визначення ціннісної основи солідаризації суспільства, а саме, тих цінностей які, на думу експертів, сприяють об'єднавчим/поляризаційним процесам у суспільстві. Отримані дані дозволили виокремити групи ціннісних орієнтацій: політико-громадянські; сімейно-родинні; етико-релігійні. Ця інформація була використана для розробки авторської анкети «Війна: ключові цінності українського суспільства», що спрямована на визначення ціннісних площин в межах яких конструється соціальна згуртованість українського суспільства.

Серед *індикаторів*, які визначають ціннісну систему українського суспільства в умовах війни, було отримано наступні:

- громадянська відповідальність;
- загальна міжособистісна довіра (горизонтальний вимір);
- готовність до співпраці та допомоги;
- відторгнення старих цінностей і формування нових;
- характер консолідуючих дій з боку різних суб'єктів в умовах війни;
- відчуття належності й ідентичності;
- готовність особистості до формування нових якостей та/або залучення додаткових ресурсів;
- соціальна участь і динамізм громадянського суспільства;
- добровільність і пожертвування;
- наявність чи відсутність основних міжгрупових союзів чи розколів;
- довіра до державних діячів та основних соціальних інститутів;
- політична участь (активність);
- можливості для повноцінної реалізації особистістю своїх мотивів, прагнень, цінностей, інтересів.

Систематизація отриманих відповідей (опис ключової феноменології) дозволила нам утворити три групи, з яких перша містила відповіді, які стосувалися групи цінностей, що визначали політико-громадянські орієнтації, друга – стосувалася групи цінностей, що визначали сімейно-родинні орієнтації, третя – містила перелік, що висвітлював етико-релігійні орієнтації суспільства в умовах війни. Це дозволило у структурі ціннісно-орієнтаційного поля виокремити кілька ключових площин, які забезпечують різні аспекти соціальної єдності: політико-громадянську, сімейно-родинну, етико-релігійну, культурно-ціннісну та соціально-гуманістичну. Саме їх взаємодія визначає глибину і стійкість суспільної інтеграції.

Політико-громадянська площина соціальної згуртованості ґрунтується на системі цінностей, що формують громадянську ідентичність, відповідальність і готовність до участі у справах суспільства. До базових політико-громадянських цінностей належать: свобода, рівність, справедливість, солідарність, довіра до інституцій, дотримання правових норм і відчуття громадянського обов'язку. У соціально-психологічному вимірі ця площина проявляється через такі феномени, як громадянська участь, політична культура, соціальна довіра. Згуртованість формується тоді, коли громадяни ідентифікують себе як частину політичного «ми» і відчують особисту залученість до спільної справи – розбудови держави. Дефіцит цінностей довіри, справедливості чи легітимності веде до політичного відчуження, зростання соціальної апатії та зниження рівня суспільної консолідації.

Сімейно-родинна площина соціальної згуртованості є основою емоційного та морального єднання суспільства. Вона ґрунтується на таких цінностях, як любов, турбота, вірність, взаємоповага, підтримка, збереження родинних традицій і наступність поколінь. Сім'я

виступає первинним осередком соціалізації, де формуються навички довіри, емпатії, відповідальності – тобто ті психологічні ресурси, які згодом переносяться на ширші соціальні контексти. Згуртованість родини підсилює згуртованість суспільства: чим міцніші горизонтальні зв'язки на мікрорівні, тим стійкіша соціальна структура загалом. Ослаблення родинних зв'язків, знецінення сімейних норм і поширення егоцентричних моделей поведінки призводить до «ерозії» соціального капіталу та зниження суспільної єдності.

Етико-релігійна площина уособлює морально-ціннісні засади соціального життя, які визначають духовно-етичний зміст людської поведінки. Вона включає уявлення про добро і зло, совість, гідність, милосердя, віру, жертвність і духовне покликання. Релігійні та моральні норми функціонують як механізми внутрішнього саморегулювання, що підтримують соціальну згуртованість навіть за відсутності зовнішнього контролю. Вони сприяють формуванню моральної спільності, солідарності, здатності до прощення й емпатії. Під час кризових періодів, зокрема воєнних дій, саме ця площина стає джерелом духовної сили, стійкості й надії, забезпечуючи моральну опору для суспільства. Деградація моральних орієнтирів призводить до розмивання духовних засад соціального життя.

Культурно-ціннісна площина забезпечує ідентифікацію індивіда із соціальною спільнотою через спільність символів, традицій, мови, звичаїв, історичної пам'яті та культурної спадщини. Саме культура забезпечує наступність поколінь, єдність у розумінні національних сенсів, і, тим самим, виступає психосоціальним ґрунтом згуртованості. Культурно-ціннісна інтеграція формує колективну ідентичність, сприяє розвитку національної самосвідомості й підтримує внутрішню стабільність суспільства. Втрата культурних орієнтирів або насадження чужих ціннісних моделей викликає культурну дезорієнтацію, розрив зв'язків між поколіннями та ослаблення національної єдності.

Соціально-гуманістична площина об'єднує суспільство навколо визнання цінності людського життя, гідності, рівності, толерантності, солідарності та взаємопідтримки. Це – площина гуманістичної етики, де домінує уявлення про людину як найвищу соціальну цінність. Високий рівень соціально-гуманістичної згуртованості проявляється у волонтерських ініціативах, взаємодопомозі, емпатії, миротворчій діяльності. Порушення гуманістичних цінностей веде до дегуманізації суспільства, посилення агресії та конфліктності, руйнуючи психологічні основи соціального єднання.

Ціннісно-орієнтаційні площини соціальної згуртованості в умовах війни формують ієрархічно інтегровану систему, у якій кожен рівень підсилює інші (таблиця 1).

Таблиця 1

№ з/п	Площина	Ключові цінності	Функція у воєнних умовах
1.	Політико-громадянська	Патріотизм, рівність, справедливість, довіра	Мобілізація, легітимація спільного спротиву
2.	Сімейно-родинна	Любов, турбота, відповідальність	Емоційна підтримка, збереження життя
3.	Етико-релігійна	Віра, гідність, милосердя	Духовна опора, моральна стійкість
4.	Культурно-ціннісна	Мова, історична пам'ять, традиція	Символічна єдність, самоідентифікація
5.	Соціально-гуманістична	Людяність, солідарність, емпатія	Взаємодопомога, підтримка, психологічна стійкість

Кожна з окреслених площин має власну функцію у структурі соціальної згуртованості:

- політико-громадянська – забезпечує нормативно-правову інтеграцію;

- сімейно-родинна – гарантує емоційну стабільність і підтримку;
- етико-релігійна – формує моральний каркас суспільства;
- культурно-ціннісна – підтримує символічну ідентичність і сталість традицій;
- соціально-гуманістична – спрямовує розвиток на основі гуманізму та взаємоповаги.

Їх взаємодія створює багатовимірний простір ціннісної інтеграції, який визначає здатність суспільства до єдності, стійкості та розвитку навіть у кризових умовах. Збалансованість цих площин є показником зрілості соціальної спільноти, а їхня деформація – індикатором соціальної напруги й дезінтеграції.

Висновки. Ціннісно-орієнтаційні площини функціонують у взаємодії, формуючи багаторівневу систему соціально-психологічної єдності. Їхнє ієрархічне співвідношення відображає адаптивну динаміку суспільства у кризових умовах: від екзистенційної безпеки – до соціально-гуманістичних і культурних пріоритетів. Така структура є не лише основою виживання, а й потенціалом відновлення духовного й морального порядку після війни. Поступово в суспільній свідомості закріплюється нова ієрархія моральних пріоритетів, де домінують гуманістичні, духовно-громадянські та соціально відповідальні орієнтації. Цінності жертвності, солідарності, віри та надії стають системоутворювальними для відновлення соціальної довіри та інтеграції після війни. Саме тому ціннісно-орієнтаційні площини згуртованості можна розглядати як психологічний механізм самоорганізації нації, що визначає її здатність до спротиву, відновлення та духовного зростання в умовах екзистенційної кризи.

Отримані результати дозволяють зробити висновок, що ціннісна основа соціальної згуртованості в умовах війни виконує функцію морального «каркаса» нації, який забезпечує не лише психологічну стійкість, але й потенціал для відновлення та розвитку суспільства. Вона стає чинником збереження соціальної рівноваги, символічної єдності та культурної ідентичності, що набуває особливої ваги у періоди національних випробувань.

Перспективи подальших досліджень убачаються у поглибленні емпіричного аналізу динаміки ціннісних орієнтацій українського суспільства, вивченні зв'язку між рівнем ціннісної узгодженості та готовністю до соціальної взаємодії.

Список використаної літератури

1. Дейнеко О.О. Аксіостратегії згуртованого суспільства: ціннісна гомогенність, ціннісна гетерогенність чи «відмова від цінностей»? Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики, 2021, 89, 44-55. DOI: <https://doi.org/10.32840/2707-9147.2021.89.5>
2. Jenson Jane. Defining and measuring social cohesion. Commonwealth Secretariat : UNRISD, November 2011. 34 p.
3. Kearns Ade, Ray Forrest. Social Cohesion and Multilevel Urban Governance. Urban Studies. 2000. Vol. 37. № № 5-6. P. 995-1017
4. Schiefer D., Noll der van J. The Essentials of Social Cohesion: A Literature Review. Social Indicators Research. 2017. № 132. P. 579-603.
5. Xavier Fonseca, Lukosch Stephan, Brazier Frances. Social Cohesion Revisited: a New Definition and How to Characterize It. Innovation: The European Journal of Social Science Research. 2019. № 32 (2). P. 231-253.
6. Chan J., To H., Chan E. Reconsidering social cohesion: Developing a definition and analytical framework for empirical research. Social indicators research. 2006. № 75 (2). P. 273-302

METHODOLOGICAL FOUNDATIONS FOR STUDYING THE VALUE-ORIENTATIONAL DIMENSION OF SOCIAL COHESION IN UKRAINIAN SOCIETY IN WAR CONDITIONS

Olha Tsukur

*Institute of Social and Political Psychology
of the National Academy of Sciences of Ukraine,
15, Andriivska Str., Kyiv, Ukraine, 04070,
<https://orcid.org/0000-0003-0886-0091>
e-mail: olga.tsukur@gmail.com*

The article reveals the methodological foundations for studying the value-orientational dimension of social cohesion in Ukrainian society under wartime conditions. War is defined as a boundary state of social existence in which the deep mechanisms of integration and disintegration of society become evident. It is emphasized that the value dimension acquires a key significance by providing semantic and moral support for collective consciousness, sustaining solidarity, and fostering spiritual resilience. The study demonstrates that value-based cohesion functions as a psychological mechanism for overcoming chaos, shaping readiness for interaction, mutual aid, and self-sacrifice. Contemporary theoretical approaches to understanding the phenomenon of social cohesion are summarized. Two main directions of its interpretation are identified – value homogeneity and value heterogeneity, which represent different ways of ensuring social unity. Attention is drawn to the lack of methodological clarity regarding the status of the value component within the structure of social cohesion, as well as to the need for integrating axiological, sociocultural, and behavioral dimensions within a unified model. Within the empirical part of the research, a mixed-method approach combining quantitative and qualitative methods is proposed. Based on expert assessments and surveys, five key value-orientational dimensions of social cohesion are identified: political-civic, family-kin, ethical-religious, cultural-value, and social-humanistic. Their functions in wartime are defined as follows: the political-civic dimension ensures mobilization and legitimization of collective resistance; the family-kin dimension provides emotional support and preservation of life; the ethical-religious dimension offers spiritual grounding; the cultural-value dimension fosters symbolic unity and self-identification; and the social-humanistic dimension ensures mutual assistance and moral endurance. It is emphasized that the interaction among these dimensions creates a multidimensional space of value integration that determines the resilience and capacity of society for consolidation under extreme conditions. The balance of value-orientational components is considered an indicator of societal maturity, while their fragmentation indicates increasing social tension and the risk of disintegration. Future research should deepen the empirical analysis of the dynamics of value orientations in Ukrainian society and explore the relationship between the level of value coherence and readiness for social interaction.

Key words: values, unity, solidarity, value-orientational dimensions, society.

Дата першого надходження рукопису до видання: 22.10.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 28.11.2025

Дата публікації: 26.12.2025